

ТОЛЕРАНТНІСТЬ У ПОЛІТИЧНО НЕСТАБІЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Проаналізовано протиріччя як джерела нестабільності й нетолерантності в сучасному українському суспільстві. Розглянуто роль правлячої еліти в політичній нестабільності.

Запропоновано заходи зміцнення толерантності в контексті реформування політичної системи.

Доведено, що толерантність в політичному нестабільному українському суспільстві на етапі його демократичної консолідації виступає однією із її передумов, фоном, що сприяє проведенню необхідних трансформацій.

Україна належить до держав, у яких надто складно, суперечливо відбуваються трансформаційні процеси. Одним із наслідків цих змін має стати усталена толерантність, яку слід розуміти не просто як терпиме ставлення до інакшості іншого, а, передовсім, як згоду між опонентами у найвищих цілях та інтересах (Р. Арон). Проте наразі спостерігаються настрої радше нетолерантності, навіть, ворожнечі з огляду на гостроту політичної конфронтації, особливо після 2004 року. Дослідження феномену толерантності набуває не лише актуального теоретико-пізнавального, але й практичного значення, маючи на увазі її незамінну роль у демократичній моделі консолідації суспільства – служити її передумовою та виступати стосовно плюралістичної природи сучасного соціуму єдино прийнятним типом соціальності.

Причини, природа, форми вияву, способи подолання політичної нестабільності і шляхи консолідації на принципах загальнонаціональної злагоди представлені в працях таких учених, як М. Михальченко, Ф. Рудич, С. Бондар, С. Телешун, Ю. Левенець, В. Кремень, Т. Ткаченко, В. Бортников, Л. Нагорна, В. Котигоренко, І. Побочий, І. Кіянка, О. Москаленко, Н. Вінничук, О. Колтунов, О. Новакова, М. Кармазіна та ін. Можна сказати, що зазначена проблематика посідає одне із центральних місць у сучасних політологічних розвідках. Проте, як нам уявляється, ще не знаходить достатнього висвітлення в наукових дослідженнях аналіз нетолерантності як відображення наявних суперечностей самого суспільства, пошук шляхів формування толерантності в контексті вдосконалення його політичної системи.

Метою даної статті є проаналізувати причини, що заважають розвитку толерантності в сучасному українському суспільстві та окреслити необхідні для її утвердження кроки в річизні вдосконалення існуючої політичної системи.

Слід підкреслити зв'язок толерантності з демократією – чим більше клітин суспільного організму живляться її цінностями, тим сприятливішими стають умови для прояву толерантності як принципу відносин між людьми, як соціальної цінності, як морального ідеалу. Консолідована демократія веде до політичної стабільності, яку розуміють як "мистецтво балансування" між різними політичними силами і тенденціями (мистецтво компромісу)" [1: 144]. Її антипод – політична нестабільність – означає насамперед стан конфліктності, що активно продукує нетолерантність. Витоком конфлікту є протиріччя; це такий стан розгортання протиріччя, коли воно сторонами усвідомлюється і коли ті прагнуть отримати вигоду за рахунок один одного [2: 15]. Протиріччя носять універсальний характер і необхідність дослідження їх зумовлюється методологічною вимогою розглядати багатоманітність елементів єдиного суспільного цілого. Протиріччя виступає відношенням між цими елементами цілого, що з'являється при будь-якій диференціації в структурі цілого. Теперішня диференціація, властива українському суспільству, несе в собі імпульс протистояння:

– інтересів різних регіонів і центру, "регіонів-донорів" і депресивних регіонів. Так, співвідношення між максимальним і мінімальним значенням валового регіонального продукту на людину (регіоном-лідером і регіоном-аутсайдером) становить 6,7 раз [3: 27]. За умов політизації такий розрив несе небезпеку міжрегіонального відчуження та політичної і економічної автономізації окремих регіонів [4: 100];

– носіїв несхожих мовно-культурних та етнічних ідентичностей у багатонаціональному складі населення України, просторові локалізації котрих значною мірою співпадають з історично сформованими регіонами, посилюючи при цьому роль регіональних розбіжностей [5];

– між віруючими на ґрунті міжцерковних, міжконфесійних відносин, а також всередині українського православ'я як історично укоріненої і найчисельнішої конфесії. При цьому "міжцерковні та міжконфесійні конфлікти в Україні...відбивають у релігійній формі наявність у державі різних внутрішньо- і зовнішньополітичних орієнтацій населення" [6: 14].

– прихильників розбудови національно орієнтованої держави з преференціями для титульної нації і тих, хто схиляється до цінностей мультикультуралізму і зверхності індивідуальних прав і свобод. Ускладнює ситуацію те, що лінії розмежування між ними почасти, а подекуди й значною

мірою, відтворюють особливості розміщення мовно-етнічних, конфесійних, територіально-регіональних спільнот на карті України;

- прибічників євроатлантичної і євразійської зовнішньополітичної стратегії, що певним чином повторює і доповнює попередні лінії розмежування;

- правих і лівих. Судячи по поточній передвибірчій риторичі, вони залишаються на властивих їм догматичних позиціях. Негнучкість будь-якої односторонньої ідеології лише консервує проблеми, надаючи їм час від часу певного вибухонебезпечного в соціальному плані характеру;

- держави і громадянського суспільства, влади і значної частини суспільства. Особливу увагу привертає те, що, за словами М. Михальченка, декларації лідерів і їхні практичні дії разюче розходяться, і в масовій свідомості влада дедалі більше оцінюється з недовірою, її дії зустрічають спротив у різних формах і як наслідок "сама влада дуже часто є джерелом напруженості" [7: 18];

- бізнес-класу і найманих працівників, що проявляється, зокрема, у зростаючому соціально-економічному розшаруванні населення країни. Додаткову напруженість створюють протилежні тенденції рівня доходів. Так, за 2008 р. кількість мільйонерів в Україні збільшилась з 7044 до 7423 осіб [8: 4], а зарплати населення за час кризи в доларовому еквіваленті з урахуванням девальвації гривні впали майже на третину [9: 18];

- різних еліт в центрі та інтересів центральної і регіональних еліт. У результаті проведеної політичної реформи склалась така система управління, якої немає в жодній іншій країні світу, і яка постійно приречує на конфлікти Верховну Раду, Кабінет Міністрів і Президента та спричиняє суперництво у полі виконавчої влади [10: 9]. Але найсуттєвішим недоліком стало те, що "виникла система безвідповідальної влади" [11: 67];

- всередині самої правлячої еліти між різними її угрупованнями та між окремими лідерами, ураженими синдромом "політичного наполеонізму" (Ю. Іщенко), що незмірно розширює зону політичних ризиків. У межах комунікації ризиків має місце їх синергетична нелінійна взаємодія, інверсія одних ризиків в інші [12: 9].

Усі названі протиріччя продукують нетолерантність, але різною мірою. Парадокс полягає в тому, що політичну стабільність у нас у першу чергу розхитує правляча еліта, яка продукує і практикує конфліктогенні відносини між центрами влади, і крім того своїми непродуманими підходами до об'єктивно існуючих протиріч, властивих суспільному розвитку як такому (найбільш серйозні з них ми навели вище), трансформує їх у політичні конфлікти. Головною причиною цього, на нашу думку, є щільне переплетення влади і бізнесу, відносин влади і відносин власності. Крім того, впливають особливості нашої ментальності і політичної культури, що не сприймають взаємні поступки як суспільно цінне і необхідне, натомість керуються правилом "Переможець отримує все". Особисті амбіції лідерів, які прагнуть закарбувати своє ім'я в історії, часто беруть гору над загальними інтересами. На визначальну роль саме суб'єктивного чинника нетолерантності вказують багато вчених. Наприклад, В. Котигоренко пише: "Якщо в поведінці переважає орієнтація на конструктивну взаємодію в інтересах політичної стабільності і владно-управлінської ефективності, недосконалість правових норм, інших інституціональних регуляторів та інститутів політичної системи не створює в ній якихось конфліктогенних зон. Останні формуються тоді, коли в більшості представників правлячого класу орієнтація на конструктивну взаємодію відсутня або є рецесивною" [13: 19].

Самі по собі конфлікти іманентні демократії, яка, на думку С. Ліпсета, є "соціальним механізмом для врегулювання проблеми соціального прийняття рішень щодо груп з конфліктуєчими інтересами, з мінімальною енергією і максимальною згодою" [14: 239]. Домінування або конфлікту, або консенсусу шкодить самій природі демократії. Подальша демократизація суспільства передбачає не штучне приборкання конфліктів, а розвиток адекватних механізмів знаходження згоди. Одним із важливих елементів цього є толерантність як певний тип поведінки в конфліктних ситуаціях, зорієнтований на активний відкритий діалог, обмін ідеями, компроміси в ім'я загального блага (common good), що належить всім і кожному, але не може бути привласнений ніким. Таким common good в українського народу є незалежна держава. По мірі усвідомлення цього факту політичним класом формуватиметься його здатність виявляти толерантність як демократичний інструмент оперування з багатоманітністю.

Для утвердження толерантності також потрібні певні організаційні та інституціональні підстави, які слугували б своєрідною матрицею функціонування елементів політичної системи. Необхідне перетворення елітарної моделі демократії, яка фактично склалась в Україні і яка лишає за народом тільки право віддавати на виборах свій голос на користь певної політичної сили, але реально позбавляє його участі у формуванні складу представницької влади, участі в реалізації політики і громадянського контролю за державною машиною. Першим етапом на цьому шляху має бути чітке розмежування функцій, повноважень, відповідальності. Інтереси держави та інтереси окремих її спільнот можуть не співпадати і ніколи держава не має бути зняряддям пріоритетного обслуговування

корпоративних, приватних або чийхось інших специфічних потреб. Слід розділити бізнес і владу, роз'єднати іманентно властиву демократії політичну боротьбу і економічну конкуренцію.

На регіональний рівень варто було б перемістити лівову частку питань гуманітарної політики, соціального захисту, організації туризму, рекреаційно-оздоровчої справи, міжнародного культурного співробітництва тощо. Це значно активізувало б пошук і оптимальне використання місцевих ресурсів і послабило б тиск на загальнонаціональну єдність як наше загальне благо у зв'язку з питаннями використання мов, ставленням до тих чи інших історичних пам'яток, подій, персоналій, свят тощо. Взагалі, на наше переконання, для української держави як поліетнічної, багатоконфесійної, з усталеними культурно-цивілізаційними відмінностями оптимальним для забезпечення її загальнонаціональної консолідації був би принцип єдності через багатоманітність як фундамент утвердження толерантності.

Сама по собі вона не з'явиться, навіть якщо всі політичні актори запевнятимуть у своїй відданості її цінностям – ввічливості, терпимості, терпеливості, чуйності тощо. Для її утвердження необхідна низка примусових процедур стосовно співпраці в політико-державній діяльності, у проведінні попередніх громадських слухань, погоджувальних рад і комісій тощо. Необхідно належним чином врегулювати на законодавчому рівні місце і роль парламентської і позапартійської опозиції, а також ухвалити Етичний кодекс депутата, блок етичних обов'язків при реєстрації політичної партії чи іншого публічно діючого об'єднання громадян. Варто запровадити тимчасовий мораторій на публічні виступи тих діячів, в тому числі журналістів, котрі зазіхають на міжрелігійний, міжетнічний мир, схильні до екстремістських політичних заяв.

Утвердження толерантності передбачає формування таких правових засад, які б, по-перше, законодавчо забезпечували індивідуальні права і свободи людини, по-друге, підтримували та сприяли б реалізації специфічних інтересів невідоміючих соціальних груп (демографічних, етнічних, мовних, інших, які традиційно сприймаються як меншини), у зв'язку з належністю до котрих проблематизується здійснення людиною частини її прав і свобод, і, по-третє, які б встановлювали відповідальність і посилювали боротьбу з проявами дискримінації, ксенофобії, різного роду нетерпимості.

Можна оцінити як недостатній рівень правової підтримки розвитку толерантності з боку держави. Як зазначено в доповіді "Ксенофобія в Україні – 2008 рік", підготовленій Конгресом національних спільнот, у нас безнадійно застаріли чинні закони про мови, про національні меншини, немає Концепції державної етнополітики, законів про реституцію націоналізованої власності національних спільнот, про національно-культурну автономію тощо [15: 14]. Через правовий нігілізм і корупцію, як вважає президент Групи держав Ради Європи проти корупції (GRECO) Драга Коса, існує суттєвий розрив між вже прийнятими законами і рівнем їх виконання [16: 6]. Загалом у 2008 р. стан справ з дотриманням прав людини погіршився [17]. Головними проблемами, на думку Human Rights Watch, залишаються тортури в тюрмах, дискримінація жінок на роботі, ворожість населення до біженців та мігрантів [18].

Бути толерантним не примусиш лише силою закону. Абсолютно необхідна нова якість громадянськості людей, формування високої загальної культури, подолання правового нігілізму, активне поширення ліберальних цінностей як основи духовного клімату. В економічній науці є поняття "public bads" – суспільні антиблага (наприклад, забруднення довкілля) – це продукт людської діяльності, обов'язковий для використання в тому розумінні, що кожна особа змушена його споживати, поза залежності від бажання, з негативними наслідками для себе. Брудна боротьба між гравцями на політичному полі через засоби масової інформації фактично постійно нав'язується людині як глядачеві чи читачеві. Вона споживається як специфічний продукт, виготовлений за участю політтехнологів, психологів, іміджмейкерів, конфліктологів, інших фахівців і тому не помітний для самої людини. Наслідки цього невтішні для суспільної моралі. Небезпечними вони є і для консолідації та утвердження цінностей толерантності. В інтересах самої демократії і суспільної злагоди слід обмежити негативний вплив поширюваних через ЗМІ "public bads".

Таким чином, толерантність у політично нестабільному українському суспільстві на етапі його демократичної консолідації виступає однією із її передумов, фоном, що сприяє проведенню необхідних перетворень, ефективності функціонування органів влади через готовність суб'єктів до злагодженої взаємодії. Джерела політичної нетолерантності укорінені в різних за природою протиріччях, властивих плюралістичній природі суспільного цілого, які зацікавленими суб'єктами експлуатуються через механізми конфліктної політизації. Це, своєю чергою, гальмує толерантизацію суспільного життя. Утвердження цінностей толерантності передбачає подальше вдосконалення політичної системи у напрямі її демократизації, активізацію громадянського суспільства, зміцнення основоположних свобод і прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Козырев Г. И. Политическая конфликтология. – М.: ИД "ФОРУМ": ИНФРА-М, 2008. – 432 с.
2. Политическая конфликтология / Под ред. С. Ланцова. – СПб.: Питер, 2008. – 319 с.
3. Матвієнко П. Узагальнююча оцінка розвитку регіонів // Економіка України. – 2007. – № 5. – С. 26-35.
4. Зварич І. Т. Етнополітика в Україні : регіональний аспект. – К.: Дельта. – 2009. – 320 с.
5. Кривицька О. Конфліктний вимір етнонаціонального розвитку України // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3. – С. 42–62.
6. Курас І. Ф., Рибачук М. Ф., Корюшко М. І., Фещенко П. І. Релігія і політика в сучасній Україні. – К., Інститут політичних і етнонаціональних досліджень, 2000. – 272 с.
7. Михальченко М. Пошук лідерів: чесних, талановитих, справедливих... // Політичний менеджмент. – Спеціальний випуск. – 2006. – С. 15–21.
8. Дацюк Л. "Збіднілих" мільйонерів побільшало // Урядовий кур'єр. – 2009. – 2 липня.
9. Щербина А. Порог бедности // Корреспондент. – 2009. – № 35.
10. Левенець Ю. А. Політична система сучасної України: категоріальний аналіз // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Київ, Миколаїв: Вид-во "Український центр політичного менеджменту", 2009. – Вип. 17. – С. 8–9.
11. Колеснік В. Проблема узгодження конституційно-правових норм, покликаних визначати правовий статус вищих органів державної влади // Вісник Академії правових наук. – 2008. – № 3. – С. 69–72.
12. Українська Гельсінська спілка з дотримання прав людини. Доповідь за 2008 рік. – Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1245941016>
13. Котигоренко В. О. Конфліктогенні зони політичної системи України // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Київ, Миколаїв: Вид-во "Український центр політичного менеджменту", 2009. – Вип. 17. – С. 15–19.
14. Демократия: конфликтность и толерантность / Под ред. В. С. Рахманина. – Воронеж, Воронежский госуниверситет, 2002. – 402 с.
15. Лихачев В. КСЕНОФОБИЯ В УКРАИНЕ – 2008. Доклад по результатам мониторинга. – К., 2009. – 80 с.
16. Приходько О. Украинцы не очень уважают законы // Зеркало недели. – 2009. – 6 июня.
17. Українська Гельсінська спілка з дотримання прав людини. Доповідь за 2008 рік. – Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1245941016>.
18. Human Rights Watch назвала ситуацію з дотримання прав людини в Україні в 2008 році "невтішною". – Режим доступу: <http://5.ua/ntwslne/184/0/56661/>.

Матеріал надійшов до редакції 17.12. 2009 р.

Ханстантинов В. А. Толерантность в политически нестабильном обществе.

Проанализированы противоречия как истоки нестабильности, интолерантности в современном украинском обществе. Рассмотрена роль правящей элиты в политической нестабильности. Предложены меры упрочения толерантности в контексте реформирования политической системы. Доказано, что толерантность в политическом нестабильном украинском обществе на этапе его демократической консолидации выступает одним из её оснований, фоном, которое способствует проведению необходимых трансформаций.

Hanstantinov V. A. Tolerance in a Politically Unstable Society.

Analysis of contradictions as sources of instability and intolerance in modern Ukrainian society is carried out. The role of the ruling elite in political instability is considered. A tolerance-building measures in the context of reforming the political system are suggested. It is proved that political tolerance in an unstable Ukrainian society on the stage of its democratic consolidation serves one of its prerequisites, a background that contributes to the necessary transformations.